

NÁBOŽENSTVÍ A HODNOTY

Martin Vávra

Mezi náboženstvím a hodnotami existuje silný vztah, náboženství je jejich zdrojem i zprostředkovatelem a v této roli je jen obtížně nahraditelné. Autor článku vybírá některé ukazatele z rozsáhlého výzkumu hodnot v České republice a soustředí se na rozdíly mezi těmi, kdo jsou členy církvi, a těmi, kdo se k žádné církvi nehlásí. Nejprve srovnává souhlas s hodnotami, které vypovídají o větším důrazu křesťanů v ČR na zmenšení rozdílů v příjmech, jistotu a blahobyt před svobodou, větší oporu ve státě při řešení problémů a nevybočování z řady. Naopak lidé postmoderní společnosti kladou důraz na svobodu, sebevyjádření a spoléhání se sama na sebe. Křesťané dále vykazují větší míru sounáležitosti s místní komunitou i vyššími celky než ostatní lidé. V mezinárodním srovnání je „hodnotový profil“ podobný. Mezi církevně věřícími je menší podíl postmaterialistů. Křesťané kladou větší důraz na bezpečnost, jistotu a ekonomické zabezpečení. To pozitivně působí na jistou stabilitu a zakotvenost, na druhé straně to přináší menší důraz na rozvoj sebe sama a menší ochotu angažovat se aktivně ve veřejném životě.

**PHDR. MARTIN
VÁVRA**

Pracuje v Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i. a v Centru pro sociální a ekonomické strategie FSV UK. Magisterské studium sociologie absolvoval na FSV UK, kde pokračuje v doktorském studiu. Mezi témata jeho sociologického zájmu patří hodnoty ve společnosti, náboženství a právo.

Hodnoty jsou významným fenoménem jak na úrovni individuální, tak i společenské. Existuje řada definic toho, co hodnoty jsou, ale v zásadě všechny se shodnou na tom, že hodnoty určují to, o naplnění jakých cílů bychom měli v životě usilovat a jaké prostředky k tomu můžeme používat. Hodnoty poskytují lidskému jednání motivaci i ospravedlnění, poskytují standardy hodnocení i rámce pro vnímání a interpretaci skutečnosti.

Řada v minulosti prováděných výzkumů ukázala, že mezi náboženstvím a hodnotami existuje silný vztah. Sociologové Thomas Luckman a Peter Berger (1999) popsali náboženství jako symbolické univerzum vytvářející významné společenské hodnoty. Důležitou součástí většiny náboženských věroučných systémů i náboženské praxe je hodnocení toho, co je správné a co není a jakým způsobem bychom měli o to dobré usilovat.¹ Ve většině společností také najdeme nějaké náboženství, které je výrazně spojeno s hodnotovým systémem té které společnosti. V případě naší země je tímto náboženstvím samo-

zřejmě křesťanství. Díky tomu, že působilo a působí na vytváření obecného hodnotového klimatu, ovlivňuje všechny členy společnosti, nejen ty, kteří se k tomuto náboženství explicitně hlásí.

S touto skutečností je ovšem spojena řada komplikací pro výzkum náboženství a obecně pro pochopení jeho vlivu. To vidíme v českých médiích i v diskusích mezi lidmi, kde se lze setkat se dvěma zdánlivě protikladnými názory. Jeden z nich říká, že křesťanské hodnoty ztratily pro většinu lidí svůj pevný význam. Podle druhého je pak hodnotami majícími původ v křesťanství prodchnuta celá naše kultura. Pokud vezmeme do úvahy to, že náboženské hodnoty existují jak na individuální (zastávané hodnoty), tak i společenské úrovni (hodnoty společností vyžadované) a současně že hodnoty mající původ v náboženství nemusejí být nutně explicitně nábožensky formulované,² pak vidíme, že tyto názory nejsou nutně v rozporu. Zkoumání společenské role náboženství a náboženských hodnot je ovšem velmi obtížné a také svým způsobem kontroverzní, jak se ukázalo v debatách o preambuli „evropské ústavy“.

Nečekané dopady náboženství a náboženských hodnot ukazují již klasické sociologické studie. Například Max Weber ve své studii *Protestantská etika a duch kapitalismu* popsal, jak původně náboženská etika kladoucí důraz na skromný a současně činorodý a tvořivý život vedla k rozvoji podnikání. Emile Durkheim se v práci *Sebevražda* dobírá vlivu náboženství na podobu a míru sociální soudržnosti a skrze ni i na míru sebevraždnosti. Podle Durkheima je totiž v zemích, kde je nižší míra pospolitého života, míra sebevraždnosti vyšší. Je tomu tak proto, že člověk se cítí více osamocen, je pod menší mírou sociální kontroly a je si méně jist, jak by měl vlastně jednat – nalézá se ve stavu hodnotového zmatku, *anomie*. Pro nás je zde důležité to, že podobu a sílu sociální solidarity odvozoval do značné míry od podoby a síly náboženskosti. Nejsilnější pospolitost (a nejnižší sebevraždnost) nacházel v zemích katolických. Nejvyšší pak v zemích protestantských, kde je člověk více osamocen jak ve vztahu k Bohu, tak ve vztahu k bližním.

Sám Durkheim nebyl věřícím člověkem v klasickém slova smyslu a předvídal úpadek tradičních náboženství, ale uvědomoval si jejich fundamentální roli pro udržování života společnosti, roli, která nemůže zůstat neobsazena. Durkheim vkládal své naděje především do státu, který podle něj prostřednictvím občanského vzdělávání a rituálů posilujících solidaritu občanů může náboženství nahradit. Po zkušenostech s autoritativními režimy i s úpadkem důvěry v politiku prakticky ve všech státech je ovšem dost obtížné sdílet jeho optimismus. Náboženství nahradila spíše masová média se svou všudypřítomností – je to ovšem náhrada jen stěží adekvátní. Konkrétní Durkheimovy závěry byly mnohokrát napadeny, ale důraz na hledání společenských dopadů náboženství zůstává dodnes inspirativní. Za zkoumání by stál například vztah mezi podílem lidí nábožensky aktivních v určitém regionu a mírou sociálně patologických jevů. Data Českého statistického úřadu ukazují, že v oblastech, kde je relativně vysoká míra náboženské aktivity, je také méně kriminality nebo rozpadů manželství ve srovnání s regiony, kde je tato míra podstatně nižší.

Hodnoty v české společnosti

Podívejme se nyní na individuálně zastávané hodnoty. Komplexní odpověď by zabrala mnohem více místa, než poskytuje tento článek.³ Pokusím se vykreslit alespoň zjednodušený obrázek založený na interpretaci několika ukazatelů. V souladu se zaměřením článku se soustředím na rozdíly mezi těmi, kdo jsou členy církvi,⁴ a těmi, kdo se k žádné církvi nehlásí. V tabulce 1 jsou uvedeny některé významné hodnotové orientace.

Největší rozdíl je celkem pochopitelně u souhlasu s výrokem „Bylo by dobré, aby většina lidí věřila v Boha“. Je ovšem zajíma-

Tabulka 1: Hodnotové orientace respondentů (uveden procentní podíl těch, kdo zvolili odpovědi „zcela souhlasím“ nebo „souhlasím“)

Přihlášení se k členství v církvi	křesťanská	žádná
Cizincům by se měla zakázat politická činnost	49,64	49,39
Problémy občanů by měl řešit především stát	58,61	48,23
Jistota a blahobyt je důležitější než svoboda	36,23	29,85
Nejlepší je nevybočovat z řady	72,86	56,37
Rozdíl v příjmech by se měly zmenšit	83,21	67,21
Bylo by dobré, aby většina lidí věřila v Boha	60,26	7,05
Každý musí své problémy řešit sám	76,62	77,06
Život si musíme udělat příjemný, jak to jen jde	96,21	93,53

Zdroj: ISSP 2007

vé, že 40 % z těch, kdo se hlásí k nějaké křesťanské církvi, tento názor nesdílí. Členové křesťanských církví významně častěji souhlasili s tím, že rozdíly v příjmech by se měly zmenšit, jistota a blahobyt je důležitější než svoboda a také že problémy občanů by měl řešit především stát a nejlepší je nevybočovat z řady.⁵ Tyto rozdíly platí jak pro mladé, tak i starší respondenty, nejsou tedy způsobeny tím, že starší lidé v průměru souhlasí více s uvedenými výroky a současně se častěji hlásí ke křesťanství. Je důležité uvědomit si, že jde o hodnoty, které jsou v rozporu s kulturou (post)moderní společnosti, kladoucí důraz na svobodu, sebevyjádření a spoléhání se sama na sebe.

Ve výzkumu byla také otázka zjišťující, zda by byl respondent ochoten bydlet s různými skupinami či kategoriemi lidí. Těchto skupin bylo celkem 14. Pro každého respondenta jsem sečetl počet skupin, s kterými by bydlet nechtěl. V tabulce 2 je uveden výsledek zvlášť pro ty, kdo se hlásí k některé z křesťanských církví, a pro ty, kdo se k žádné z církví nehlásí.

Tabulka 2: Počet skupin (ze 14), které by respondent nechtěl mít v sousedství

Přihlášení se k členství v církvi	Kolik skupin lidí by nechtěl mít za sousedy
křesťanská	6,02
žádná	7,10

Zdroj: ISSP 2007

Vidíme, že lidé, kteří se hlásí ke křesťanství, volí těchto skupin méně, a jsou tedy v tomto smyslu tolerantnější (i když v žádném případě nelze říci, že by byli naprosto tolerantní). Tento výsledek je v rozporu s množstvím názorů objevujících se ve veřejném diskurzu, které tvrdí, že příslušnost k náboženské organizaci naopak toleranci snižuje. Když se podíváme, u kterých skupin jsou největší rozdíly, zjistíme, že jsou to Židé, Romové a Arabové. Jediná skupina, kterou členové křesťanských církví uvedli častěji než „nečlenové“ jako tu, vedle jejížž příslušníků nechtějí bydlet, jsou homosexuálové.

V současné sociologii se jako velmi důležitá ukazuje problematika identity a přináležení. Ke komu/čemu lidé cítí nejsilnější příslušnost? Oslabuje se příslušnost ke komunitě či národu v moderní společnosti? To jsou otázky, na které je potřeba odpovědět, abychom zjistili, na základě čeho je budována identita člověka na počátku třetího tisíciletí.

Z tabulky 3 vidíme, že nejsilnější sounáležitost pociťují všichni respondenti, ať už věřící, nebo nevěřící, se svými přáteli. Poté následuje příslušnost k České republice a územním jednotkám v ní, až za nimi jsou lidé, s nimiž dotazovaní pracují a sdílejí místo bydliště. Platí to znovu jak pro členy církví, tak i pro ty, kdo se k žádné církvi nehlásí. Ovšem lidé, kteří se ve výzkumu přihlásili k nějaké křesťanské církvi, u všech položek vyjma „kamarádů a známých“ zvolili častěji, že pociťují velmi silnou nebo silnou příslušnost k daným „objektům identifikace“. Největší byl tento rozdíl u sousedů v místě bydliště. Pro spolehlivou interpretaci těchto výsledků bychom potřebovali více dat, ale předběžně lze za těmito rozdíly hledat větší potřebu zakotvení a také výraznější důraz na místní komunitu u členů církví. Z výsledků lze také odvozovat to, že pocity příslušnosti k církvi a místní komunitě a vyšším celkům se navzájem nevyklučují, ale spíše posilují.

Tabulka 3: Ke komu/čemu cítíme přináležitost (procentní podíl těch, kdo zvolili „velmi silnou“ nebo „silnou“)

Přihlášení se k členství v církvi	křesťanská	žádná
k městu, obci	82,80	78,73
ke kraji, regionu	81,68	70,26
k České republice	88,32	77,88
k Evropě	59,73	55,30
k celému světu	52,19	43,56
k sousedům v místě bydliště	74,27	51,68
ke skupině spolupracovníků	76,68	71,74
ke skupině kamarádů a známých	92,24	93,42

Zdroj: ISSP 2007

Hodnoty v mezinárodním srovnání

Jak si vede Česká republika, co se týče hodnot, v mezinárodním srovnání? Všeobecně je možné říci, že její „hodnotový profil“ je podobný tomu, jaký nacházíme v dalších postkomunistických zemích střední a východní Evropy, což by se dalo vysvětlit geografickou blízkostí i společnou minulostí za železnou oponou. Ovšem velmi často se Česká republika ocitá i v blízkosti zemí středozezemních (Šmídová, Rákoczyová 2007). Tady už je interpretace o poznání složitější. Dostáváme se zde do sféry hypotéz a spekulací, ovšem pravděpodobně je potřeba vzít do úvahy to, že jak Česko a spolu s ním i další středoevropské země, tak i země jižní Evropy (s výjimkou Itálie) v sobě nesou dědictví autoritativních režimů potlačujících rozvoj občanské společnosti a svobodnou komunikaci.⁶ Pro všechny tyto země platí, že ve srovnání především se zeměmi skandinávskými a západoevropskými v nich nacházíme menší míru důvěry mezi lidmi a také nižší úroveň občanské angažovanosti v dobrovolnických organizacích. Respondenti jak v jihoevropských, tak i středoevropských zemích také kladou větší důraz na hodnoty konzervativní (ve smyslu stability, uzavřenosti vůči novým informacím a důrazu na bezpečnost) a materialistické. Materialismus jakožto hodnota stojí za to, abychom se na ni podívali poněkud blíže. Sociální vědec Ronald Inglehart přišel v sedmdesátých letech s teorií, která říká, že v ekonomicky vyspělých zemích se mladí lidé již neorientují tolik na materialistické hodnoty (bezpečí, živobytí), ale spíše na hodnoty postmaterialistické, spojené s veřejnou angažovaností, sebenaplněním („express yourself“ se stává heslem mladé generace). Inglehart spojoval tuto proměnu, tuto „tichou revoluci“ s tím, že stále více lidí vyrůstá v situaci ekonomického bezpečí a díky tomu si s sebou do dospělosti nese přesvědčení, že důležité jsou jiné věci – šlo tedy o jistou formu ekonomického determinismu. S tím, jak byla tato teorie ověřována, se ale stále více ukazovalo, že za umístěním jednotlivců i společností na škále materialismus/postmaterialismus stojí i další příčiny, které

Tabulka 4: Procentní podíl materialistů, postmaterialistů a smíšených

země	vyznání	hodnotový typ		
		materialistický	postmaterialistický	smíšený
Německo – „západní“	římskokatolické	24,96	17,07	57,97
	jiné křesťanské	30,99	17,86	51,15
	žádné	22,33	26,21	51,46
Německo – „východní“	římskokatolické	41,67	8,33	50
	jiné křesťanské	41,58	7,92	50,5
	žádné	29,55	12,96	57,49
Polsko	římskokatolické	37,31	7,18	55,51
	žádné	19,05	14,29	66,67
Česká republika	římskokatolické	30,16	10,32	59,52
	jiné křesťanské	34,85	9,09	56,06
	žádné	23	9,4	67,6
Slovensko	římskokatolické	45,38	3,59	51,03
	jiné křesťanské	56,2	3,65	40,15
	žádné	42,7	5,34	51,96
Slovinsko	římskokatolické	18,63	16,08	65,29
	žádné	12,68	16,2	71,13

Zdroj: European values study 1999

nemají s ekonomikou příliš společného. Podívejme se na údaje v tabulce 4, kde jsou uvedeny procentní podíly materialistů, postmaterialistů a smíšených, tedy těch, kdo se nacházejí mezi těmito dvěma póly.⁷

Platí, že v rámci jednotlivých zemí je mezi církevně věřícími menší podíl postmaterialistů než mezi těmi, kdo se k žádné křesťanské církvi nehlásí. Ovšem rozdíly mezi zeměmi jsou větší než ty uvnitř zemí. Navíc také platí, že to, zda je někdo materialistou či postmaterialistou, v Inglehartově vymezení do značné míry souvisí také se vzděláním, přičemž ti vzdělanější častěji volí odpovědi, které je řadí do skupiny postmaterialistů. A co více – všechny tyto rozdíly (mezi věřícími a nevěřícími, mezi státy, mezi lidmi s různým vzděláním) zůstávají významné, i pokud kontrolujeme, zda se za těmito rozdíly nějak neprojeví diference ekonomické (mezi státy jsou velké rozdíly co do průměrných příjmů jejich obyvatel, vzdělanější lidé vydělávají více atd.). Vyplývá z toho, že nejde jen o ekonomiku a ani jen o to, v jakých podmínkách vyrůstáme, ale že velmi podstatná je také kultura (jejíž součástí je i náboženství). To se může zdát jasné, ale mnohým lidem jako by to stále nedocházelo. Ale zpět k rozdílu mezi těmi, kdo jsou členy nějaké křesťanské církve, a těmi, kdo se k žádné církvi nehlásí. Podle Inglehartova způsobu zjišťování to vypadá, že křesťané kladou větší důraz na bezpečnost, jistotu a ekonomické zabezpečení, a to i pokud bereme do úvahy intervenující roli věku a vzdělání. Někteří autoři vysvětlují tento rozdíl jako důsledek toho, že častěji jsou členy církvi lidé nějakým způsobem ohrožení (ekonomicky, zdravotně atd.) a víra jim slouží (také) jako jistá forma obrany. Tento výsledek rovněž není nutné interpretovat apriori negativně. Důraz na bezpečnost pozitivně působí na jistou stabilitu a zakotvenost. Na druhé straně ale souvisí s menším důrazem na rozvoj sebe sama a také s menší ochotou

Summary: Religion and values

Between religion and values exists a strong relationship; concerning values, the religion is their source and mediator and cannot be easily substituted. In the article, selected variables from a national research on value system of the Czech citizens are discussed with respect to value differences between members and non-members of a religious group (church). In comparison with non-believers, the Christians living in the Czech Republic emphasize the value of equality in financial income, security and prosperity over liberty; the importance of state institutions for problem resolution, and social accommodation. Moreover, Christians seem to have higher rate of solidarity with both local and public community. In contrast, people living in a post-modern society emphasize personal liberty, self-expression and self-confidence. General "value profile" is comparable on the international level. Among believers we found lower count of post-materialists. Christians emphasize security and economical stability; on one hand, this fact has a positive effect on internal stability; on the other hand, it can decrease effort for self-development and willingness to active engagement in public sphere.

angažovat se aktivně v dobrovolnických organizacích a ve veřejném prostoru obecně.

Závěry

Potvrzuje se, že náboženství souvisí s hodnotami – bylo by také velkým překvapením, kdybych došel k jinému závěru. Náboženství je zdrojem i zprostředkovatelem hodnot (i když v moderní společnosti mu v tomto smyslu silně konkurují média) a v této jeho roli je těžké je nahradit. I to je pravděpodobně jedním z důvodů, proč přes řadu předpovědí jeho neodvratného konce náboženství stále přežívá – i když často v nových formách. Tuto obtížnou zastupitelnost náboženství můžeme vidět například i v tom, jak jsou představitelé církvi povoláváni vyjádřit svůj názor v médiích, pokud se jedná o nějaké morálně silně zatížené téma, nebo zasedají v různých etických komisích. Může se to zdát jako málo podstatné, ale podle mého názoru to vypovídá něco důležitého o současné společnosti, hledající základ pro své rozhodování mezi „dobrem a zlem“.

Literatura:

- BERGER, P., LUCKMAN, T. *Sociální konstrukce reality*. Brno : CDK, 1999.
 PRUDKÝ, L. a kolektiv. *Inventura hodnot*. Praha : Academia, 2009.
 ŠMÍDOVÁ, M., RÁKOCZYOVÁ, M. *Srovnání dvou aspektů sociální soudržnosti v České republice, na Slovensku, v Rakousku, Maďarsku, Finsku a Řecku*. Praha : CESES FSV UK, 2007.

Poznámky:

- 1 S hodnotami souvisí i celá řada dalších aspektů náboženství a spirituality, jako je hledání smyslu života, setkání s transcendentem, prožitek setkání s bližními v církvi nebo snaha o zlepšení sebe sama ve smyslu ideálu, který náboženství stanovuje.
- 2 Již mnohokrát bylo například napsáno, že hodnoty jako svoboda individua nebo rovnost, tak jak tyto pojmy chápeme nyní, byly inspirovány obsahem evangelíí (neznamená to, že v jiných náboženstvích se tyto hodnoty nevyskytují). V chápání významné části populace jsou ovšem svoboda a rovnost v opozici vůči náboženství.
- 3 Odkazuji v tomto na knihu Libora Prudkého a kolektivu *Inventura hodnot*, která vyšla v roce 2009 v nakladatelství Academia.
- 4 V tabulkách jsou uvedeni pouze respondenti, kteří se přihlásili k členství v nějaké křesťanské církvi, a ti, kteří se nepřihlásili k žádné církvi nebo vyznání. Respondentů, kteří zvolili nějakou jinou odpověď, bylo ve výzkumu příliš málo na to, aby se s jejich výsledky dalo nějak smysluplně pracovat.
- 5 Ostatní rozdíly nejsou statisticky významné.
- 6 Společných charakteristik bychom mohli najít více, například relativně pozdní ekonomickou modernizaci těchto zemí nebo obtížnou transformaci politických systémů směrem k demokracii.
- 7 Metodologicky je zjišťování, kdo patří mezi materialisty, postmaterialisty nebo smíšené, založeno na odpovědích respondentů v dotazníkových šetřeních. Tento přístup má samozřejmě svá omezení, ovšem na druhou stranu umožňuje využití v mezinárodních výzkumech, jako je právě European values study, a tedy i srovnání situace v různých státech.